

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/13/20-25>

Rəşad Razik oğlu Seyidov
Ərzurum Atatürk Universiteti
doktorant
resadseyidov373@gmail.com

ƏRƏB-MƏHCƏR ƏDƏBİYYATI VƏ ONUN TƏDQIQI MƏSƏLƏLƏRİ

Xülasə

Məqalədə ərəb-məhcər ədəbiyyatının tədqiqi məsələləri tədqiqat predmetinə çevrilir. “Qələmlər birliyi” ədəbi cəmiyyətinin təşkili yeni ərəb ədəbiyyatı və mədəniyyətinin yaradılmasında o zaman aparıcı rol oynayan yeni, görkəmli ədəbi məktəbin təşəkkülündən xəbər verirdi. Mixail Nüaymənin, Cübran Xəlil Cübranın, İlya Əbu Madinin, Nəsim Əridənin, Rəşid Eyyubun, Əbd əl-Məsih Həddad və başqalarının aktiv fəaliyyət göstərdikləri bu təşkilat yeni ərəb ədəbiyyatı tarixində bütöv bir mərhələ təşkil etmiş, onun sonrakı inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə müəyyən etmişdir.

Mövzuların yeniləşdirilməsi, real gerçəkliyə müraciət edilməsi, müasir dövrün aktual problemlərinin bədii surətlərdə təcəssüm etdirilməsi - bütün bunlar “Qələmlər birliyi”nə daxil olan yazıçılar üçün həyatı tələbat idi. “Qələmlər birliyi”nin üzvləri ərəb poeziyasının ənənəvi qaydalarına da yenilik gətirdilər. Mühacir şairlər ərəb ədəbiyyatında yeni janr - mənsur şeir janrını yaratdılar. Mühacir yazıçılar nəsrin təsviri vasitələrini yeniləşdirdilər.

Açar sözlər: Ərəb-məhcər, ədəbiyyat, tədqiqat, şair, “Qələmlər birliyi” cəmiyyəti

Rashad Razik Seyidov
Erzurum Atatürk University
PhD student
resadseyidov373@gmail.com

Arabic-muhjar literature and its research issues

Abstract

In the article, the issues of the study of Arabic-Mahjar literature become the subject of research. The organization of the "Union of Pens" literary society signaled the formation of a new, outstanding literary school that played a leading role in the creation of new Arabic literature and culture at that time. This organization, in which Mikhail Nuayma, Jubran Khalil Jubra, Ilya Abu Madi, Nasib Arida, Rashid Eyyub, Abd al-Masih Haddad and others were active, formed a whole stage in the history of new Arabic literature and determined its subsequent development to a significant extent.

Renewal of topics, appeal to real reality, embodiment of the actual problems of the modern era in artistic images - all these were vital requirements for the writers who joined the "Union of Pens". Members of the "Union of Pens" also brought innovation to the traditional rules of Arabic poetry. Immigrant poets created a new genre in Arabic literature - the genre of mansur poetry. Immigrant writers innovated the means of describing prose.

Keywords: Arabic-muhjar, literature, research, poet, "Union of Pens" society

Giriş

Məşhur alman şərqşünası K. Brokelman ərəb ədəbiyyatı tarixinə həsr etdiyi tədqiqatında yazırdı ki, ərəblərin Amerikaya birinci mühacirəti XVII əsrin ikinci yarısından etibarən müşahidə olunur. 1660-cı ildə mosullu ruhani İlyas ibn Hanna birinci olaraq Amerikaya gəlmişdir. O, geri qayıdandan sonra Yeni Dünyaya güclü mühacirət başlandı. Akademik İ.Y. Kraçkovski də yazırdı: “XX əsrin əvvəllərində Amerika Birləşmiş Ştatlarının və Braziliyanın iri mərkəzlərində sayı 300 mindən 500 minə çatan xeyli sayda ərəb koloniyaları - məhəllələri qruplaşmaqda idi” (Braginsky, 2009: 290).

Ərəb tarixçiləri mühacirətin səbəblərini qiymətləndirmək məsələsində müxtəlif fikirlər söyləyirlər. Bəziləri bunu iqtisadi amillərlə və əhalinin sayının çoxalması ilə izah edir, digər tədqiqatçılar

siyasi səbəbləri təqdim edirlər: Osmanlı imperiyasının hökmranlığı dövründə ölkənin asılı vəziyyəti, Əbdülhəmid rejiminin repressiya siyasəti, xristianların təqib olunması və s. Görünür, hər iki amil həlledici rol oynamışdır. XIX əsrin əvvəllərində II Bəşir əş Şihabinin hökmranlığı dövründə Livandan müəyyən miqdarda maronitlər Fələstinə, Ermənistan, Orta Asiyaya və Kiprə mühacirət etdilər. 60-cı illərdən sonra mühacirət kütləvi xarakter almağa başladı.

Livanlıların yollandığı ilk ölkə Misir idi. Ərəb Şərfinin bu mədəniyyət mərkəzində Livandan olan istedadlı yazıçı və jur-nalistlər yaşamaq və yaratmaq imkanı əldə etdilər. Livanlı yazıçı, dramaturq, novellaçı və şairlər qrupunun - Ədib İshaq, Səlim əl-Nəqqaş, Nəci Həddad, Cirmi Zeydan, Fərəh Antun, Labibə Həşim, Tannus Əl-Huri, Cübran Xəlil və başqalarının buraya gəlişi ilə ərəb ədəbiyyatında novatorluq məktəbinin başlanğıcı qoyuldu. Bu məktəbi livanlı mühacirlər mütərəqqi fikirli Misir yazıçıları ilə birlikdə yaratdılar (Gibb, 2005: 78).

Livanlı ədiblərin bir çoxu o dövrdə Misirdə indinin özündə də məşhur olan qəzet və jurnalları təsis etdilər. Bu mətbu orqanlar tezliklə geniş oxucu dairəsinin və ədəbiyyatı sevnələrin rəğbətini qazandı. Məsələn, Səlim paşa Həməvi “əl-Kavkab əş- şərqi” (“Şərq ulduzu”, İskəndəriyyə, 1872), Bişara Təklə Misirin ən iri qəzetlərindən biri olan “əl-Əhrəm” (“Ehramlar”, İskəndəriyyə, 1876), Ədib İshaq və Səlim əl-Nəqqaş “əl-Məhni- sa” (“Qahirə”, Qahirə, 1879) qəzetini, Yaqub Sərruf və Fariz Nimer “əl-Məttətəf” jurnalını (“Məcmuə”, Qahirə, 1885) və “əl-Mükəttəm” qəzetini (Qahirə, 1889), Cirmi Zeydan bu günə qədər məşhur olan “əl-Hilal” (“Aypara”, Qahirə, 1892) və s. buraxırdılar. Bu dövrü nəşrlərdə çıxış edən livanlı ədiblər öz estetik görüşlərini azad şəkildə ifadə etmək və ədəbi durğunluğu tənqid etməklə yanaşı, həm də Osmanlı imperiyasının əsarəti əleyhinə öz siyasi mövqelərini müdafiə etmək imkanı əldə edirdilər.

Livan ilk şərq ölkələrindən idi ki, buraya Qərbdən dini, daha çox isə siyasi məqsədlərini güdən missionerlər axışb gəlirdi. Eyni zamanda bu missionerlər ölkənin maariflənməsində də müəyyən roloynayırdılar. Bir sıra ali və orta təhsil müəssisələri yaradılır, bu müəssisələrdə təhsil proqramları müasir tələblər əsasında tərtib olunurdu. Yeni dərslərin hazırlanmasında Şeyx Nasif əl-Yazıçı, Butrus əl- Bustani və s. kimi məşhur yazıçılar iştirak edirdilər. Xəstəxanalar, nəşriyyatlar açılmış, müxtəlif xeyriyyəçiliyətləri, kolleclər təsis edilmişdir. 1866-cı ildə Beyrutda əsası qoyulmuş Amerika Universiteti daha çox şöhrət qazanmışdı.

Missionerlər özlərinin apardığı maarifçilik işi sayəsində livanlıların rəğbətini qazana bilmişdilər. Qərblə iqtisadi və mədəni əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, Avropa ədəbiyyatının ərəb dilinə tərcüməsi

Qərb həyat tərzinin təbliğini və Qərbə mühacirət ideyasının cazibəsini qüvvətləndirirdi (Dolinina, 2001: 56).

Çiçəklənən Yeni Dünya haqqında missionerlərin hekayələrini eşidən ərəblər Amerikaya “qızıl mədəni” kimi baxırdılar. Lakin buraya gələndən sonra onlar çox ağır vəziyyətə düşür, Nyu-Yorkun ən yoxsul kvartallarında məskunlaşmağa, ailələrini dolandırmaq üçün gecə-gündüz əziyyət çəkməyə məcbur olurdular. Onların çoxu qısa müddətdən sonra müflis vəziyyətdə vətənə qayıtmalı olurdular. Mühacir ərəblər öz vətənlərində baş verən siyasi, ictimai, mədəni hadisələrə böyük maraq göstərir, öz ənənələrini və dillərini qoruyub saxlamağa çalışır, daha sıx birləşmək üçün qəzet və jurnallar təsis edirdilər. 1907-ci ildə Nyu-York şəhərində “suriyalıların birləşmiş cəmiyyəti” (“Cəmiyyə əs-Suriyyun əl-müttəhida”) təşkil olunmuşdu, 1908-ci ildə “Suriya-Amerika klubu” (“əl-Müntidi əs-Suri əl-Əmriki”) açıldı. 1924-cü ildə cəmiyyət və klub “Suriya-Amerika federasiyası” adı altında birləşdi (“Müəssəsə əs-Suriyyun əl- Əmrikuyyin”) (Al-Kayali, 2011:89).

1911-ci ildə Nyu-Yorkda “Livanın tərəqqisi liqası” (“Usba ət-təkaddüm əl-Lübnani”) yarandı. Onun sədri Naum Mukarzan idi. Liqa Birləşmiş Ştatlarda və Kanadada məskunlaşan livanlıların siyasi həyatında fəal iştirak edirdi. Onun üzvləri öz vətənlərinin Osmanlı imperiyasının əsarətindən azad etməkuğunda mübarizə aparır, ölkələrinin mədəni inkişafı üçün maliyyə vəsaiti toplayırdılar.

Dini, maarifçi ideyaları təbliğ edən və xeyriyyəçiliklə məşğul olan çoxsaylı təşkilatlar yaradılmışdı. Onlardan ən məşhuru “Suriya maarifçilik cəmiyyəti” “əl-cəmiyyə əs-Suriyya ət-təlimiyyə”) idi. Bu cəmiyyət 1916-cı ildə Nyu-York şəhərində təsis olunmuşdu və Amerikanın ali məktəblərində təhsil alan su- riyalı tələbələrə yardım etməklə məşğul olurdu. Onun üzvləri öz həmyerliləri üçün pulsuz mühazirələroxuyur, dərsləklər yazırdılar. Tədrisən ərəb ədibləri, alim və rəssamları məşhurlaşmağa başlayırdılar. Ədəbiyyat və jurnalstika sahəsində Cübran Xəlil Cürbran, Əmin ər-Reyhani, Mixail Nüaymə, Rəşid Əyyub, Fövzi əl-Məaluf, Şəfiq əl-Məaluf, İlya Əbu Mada, incəsənət sahəsində Hanna Qənim, Fuad Səabavə başqaları müvəffəqiyyətlə çalışırdılar.

1892-ci ildə Nyu-Yorkda İbrahim və Nəcib Ərbili qardaşlarının təsis etdiyi “Kaukab Əmrıkə” (“Amerikanın ulduzu”) adlı ilk həftəlik ərəb qəzeti nəşr olunmağa başladı (46; 51). Bu qəzet hər gün iki dildə - ingilis və ərəb dillərində çap olunurdu. Qəzet özünün başlıca vəzifəsini - ərəbləri Qərbin həyat tərzini, Amerika oxucusunu isə ərəblərin məişəti və ərəb gerçəkliyi ilə tanış etməkdə görürdü. Qəzet, həmçinin Amerika “azadlığı”, Yeni Dünya haqqında təbliğatçılıq məqsədi ilə təhrif olunmuş, yalançı məlumatları da təkzib edirdi. 1907-ci ildə Nəcib Ərbili- nin vəfatından sonra onun qardaşı İbrahim Ərbili qəzetin nəşrini davam etdirdi. “Kaukab Əmrıkə” 1909-cu ilə qədər çap olundu.

1898-ci ildə Naum Mukafzal Filadelfiyada “Çəridə əl-Xu- da” (“Doğru yol”) (119, 72) qəzetini təsis etdi. Bu qəzetin çoxlu bölmələri (ədəbi, informasiya, elan, faydalı məsləhətlər və s.) var idi. Qəzet ərəb ölkələrində, xüsusilə də Suriyada çox böyük şöhrət qazanmışdı. N.Mukarzalın vəfatından sonra onun işini qardaşı Səlim Nukarzal davam etdirdi. O, bir neçə qəzet və jurnalın, o cümlədən “Bərid Əmrıkə” (“Amerikanın poçtu”, 1907) və “əl-Aləm əl-cədid” (“Yeni dünya”, 1918) qəzetlərinin nəşri idi (Konrad, 2006: 54).

Geniş yayılmış mühacir nəşrlərindən biri də “Mərət əl- qərb” (“Qərbin güzgüsü”) (119,74) qəzeti idi. Qəzet 1899-cu ildə Nəcib Musa Diyab tərəfindən təsis edilmişdi. 1912-ci ildə Əbd-əl Məsih-Həddad Nyu- Yorkda “əs-Saih (“Səyahətçi”) qəzetini çap etdirməyə başlayır. Onun səhifələrində tez-tez “Qələmlər birliyi”nin üzvlərinin imzası ilə elmi, siyasi, ədəbi məqalələr çap olunurdu. Qəzet həftədə iki dəfə çıxırdı. Ə.M.Həddad burada öz ədib həmkarlarının əməkdaşlıq etməsi üçün hər cür şərait yaratmışdı. Bütün bunların sayəsində “əs- Saih” mühacirətdə ərəb ədiblərinin ən başlıca mətbu orqanına çevrildi.

1913-cü ildə Nəşib Əridə tərəfindən əsas qoyulmuş “əl-Fü- nun” (“İncəsənət) (146, 51) jurnalı bütün mühacir nəşrləri arasında ən məşhuru idi. Jurnal I Dünya Mühəribəsinə qədər çap olunmuşdur. M.Nüaymənin sözlərinə görə, “bu, səhifələrində həqiqi tənqidin çap oluna bildiyi yeganə jurnal idi. Bu jurnalın səhifələrində ilk dəfə ərəb yazıçıları ərəb ədəbiyyatı və dilçiliyində durğunluğa qarşı çıxış etməyə başladılar”. Burada demək olar ki, bütün mühacir ərəb yazıçıları əsərləri çap olunurdu.

1929-cu ildə Nyu-Yorkda İlya Əbu Mada “əs-Samir” (“Həmsöhbət”) jurnalının birinci nömrəsini buraxdı. Burada əsas yer bədii əsərlərə ayrılırdı, lakin ictimai-siyasi mövzulara da yer verilirdi. Məşhur ərəb tarixçisi Filip Tə razi qeyd edirdi ki, “əs-Samir” Yeni Dünyada ərəb mühacirlərinin əhəmiyyətli mətbu nəşrlərindən idi”. Jurnalın birinci nömrəsi Əbu Madanın “İlk söz, yaxud “əs-Samirinsöhbəti” (“əl-Kəlimə əl-ülə əv-hədis əs-Samir”) məqaləsi ilə açılırdı ki, müəllif burada yazırdı: “Biz mətbuatda fəal əməkdaşlıq etməliyik ki, özümüzün hər bir gününü vətənə, millətə və doğma dilimizə xidmət etməyə həsr edə bilək” (Dolinina, 2003:43).

Yuxarıda adı sadalanan bütün qəzet və jurnallar Nyu-Yorkda çap olunurdu. Ərəb mühacirlərinin mətbu orqanları Birləşmiş Ştatların başqa şəhərlərində də nəşr edilirdi. Artıq XX əsrin I yarısında Amerika Birləşmiş Ştatlarında, Kanada və Meksikada otuzə yaxın ərəb qəzeti və jurnalı çap olunurdu. Maddi çətinliklərə baxmayaraq, onların təsisçiləri öz fəaliyyətlərini dayandırmırdılar. Ərəb məhcər mətbuatı Qərbdəki həyat barədə gəlmə ərəbi Yeni Dünyada (ABŞ-da) gözləyən sınaq və əziyyətlər haqqında həqiqətləri oxuculara çatdırırdı. Eyni zamanda bu mətbuat ingilisdilli nəşrlərində Qərb oxucusunu Ərəbşərqi ilə tanış edir və beləliklə də, öz vətənləri ilə Qərb arasında mədəni əlaqələrin möhkəmlənməsi üçün müəyyən işlər görürdü. Ə.ər-Reyhaninin, C.X.Cübranın M.Nüaymənin adları həm Amerikada, həm də Ərəb Şərqində geniş yayılmışdı.

Birinci Dünya Mühəribəsindən sonra bir sıra mühacir qəzet və jurnalların nəşri dayandı. Bunun ilkin səbəbi, Suriya və Livanın Osmanlı imperiyası əsarətindən azad olunması və bir sıra mühacirlərin vətənə qayıtmaq imkanı əldə etmələri, digər səbəbi isə bir çox mühacirlərin ağır maddi vəziyyəti ilə izah olunurdu. Amerikada yaşayan ərəb yazıçıları isə hansısa yollarla öz ədəbi fəaliyyətlərini davam etdirirdilər.

Dövri mətbuatda Ə.ər-Reyhaninin, C.X.Cübranın, eləcə də o vaxt hələlik az tanınmış müəlliflərdən İlya Əbu Madanın, Nəşib Əridənin və başqalarının əsərləri, hekayə və mənsur şeirləri çap olunurdu. Vətənpərvərlik ruhunda yazılan bu bədii əsərlər sabit oxucu rəğbətini qazanmışdı.

Əmin ər-Reyhani tezliklə vətənə qayıtdı. Burada o, ərəb dili və ədəbiyyatının tarixinin öyrənilməsi ilə ciddi məşğul olmağa başladı. Qürbətdə yaşamış illər hədəf getməmişdi. O, Qərb “sivilizasiya”sının mahiyyətini dərinlən anlayır, özünün oçerk, hekayə və şeirlərində kapitalizmin yırtıcı mahiyyətini inandırıcı şəkildə ifşa edirdi. Yazıçının rəğbəti həmişə sadə zəhmətkeşlər tərəfində olurdu.

Birinci Dünya Mühəribəsinin başlanğıcında “əl-Fünun” jurnalı və ərəb mühacirlərinin digər mətbu orqanları bağlandı. “Əl-Fünun” 1916-cı ildə öz fəaliyyətini bərpa etdi. Lakin tezliklə maddi çətinliklər üzündən onun nəşri birdəfəlik dayandırıldı. Nəticədə, ərəb ədibləri “əs-Saih” qəzeti

ətrafında daha sıxbirləşdilər.

1920-ci il aprelin 28-də onlar öz təşkilatlarını yaratdılar və onu “Qələmlər birliyi” adlandırdılar. Buraya Cübran Xəlil Cübran, Mixail Nüaymə, Uilyam Kətisflayis, Əbd-əl Məsih Həddad, Nədra Həddad, İlyas Atallah, Nəsim Əridə, Rəşid Əyyub üzv oldular. Cəmiyyətin sədri Cübran Xəlil Cübran, katibi isə Mixail Nüaymə seçildi. Onlar özlərinin mətbu orqanını çap etdirmək qərarına gəldilər. Bununla belə, “Qələmlər birliyi”nin üzvlərinin maddi vəziyyəti o qədər ağır idi ki, onlar birliyin “Məcmuəyə ər-Rabitə əl-kələmiyyə” adı ilə işıq üzü görən məcmuəsindən cəmi bir almanax çap etdirə bildilər. Burada “Qələmlər birliyi”nin üzvlərinin, eləcə də digər ərəb yazıçılarının əsərləri, xarici müəlliflərin yaradıcılığından tərcümələr nəşr olundu. Birlik o qədər imkansız idi ki, özünün ədəblərin pulla mükafatlandırılmasına dair qəbul etdiyi qərarni belə yerinə yetirə bilmədi.

“Qələmlər birliyi”nin əsas mətbu orqanı “əs-Saih” qəzeti idi. Onun fəaliyyəti haqqında M.Nüaymə belə yazırdı: “əs-Saih” bizim cərcımız, onun redaksiyası bizim Məkkəməiz, fikirlərimizin xitabət kürsüsü, şeirlərimizin “Ukkəzi, komediyalarımızın göstərilədiyi səhnə idi”. Qəzetdə “Qələmlər birliyi” üzvlərinin əsərləri, əcnəbi yazıçıların əsərlərindən tərcümələr çap olunurdu. Onun nəşirlərinin ideya mövqeyi və estetik dünya görüşlərinə gəldikdə isə müəlliflərin qəzetdə çap olunan təqlidçiliyi, ənənələrə kor-koranə əməl etməyi tənqid edən, re al gerçəkliklə bağlı olan yeni mövzuları təbliğ edən məqalələri səmimi şəkildə bu mövqeyi təbliğlə təsvir edir. “Qələmlər birliyi” üzvlərinin əsərlərinə həsr olunmuş tənqidi məqalələrdə yalnız ərəb mətbuatı üçün tipik olan təriflər dərc edilmir, nöqsan və qüsurlar da aşkara çıxarılır və təhlil edilirdi (Krachkovsky, 2009:54).

Qəzet hər il “əl-Ədəd əl-mümtəz” (“Xüsusi nömrə”) adı altında almanax nəşr edirdi. Bu almanaxda “Qələmlər birliyi”nin bütün üzvləri məqalə, şeir və novellalarla çıxış edirdilər. Onlar, həmçinin sırf texniki işlərdə də (redaktə işində, bədii tərtibatda, cildlərin maketləşdirmə işlərinin hazırlanmasında və s.) fəal iştirak edirdilər. “Əl-Ədəd əl-mümtəz”da başqa mühacir yazıçılar da çıxış edirdilər. Almanaxın hər bir buraxılışı Ərəb Şərqiinin ictimai və mədəni həyatında vacib hadisə olmaqla yanaşı, həcmcə ən iri ərəb qəzetlərində geniş əks-səda doğururdu. Almanaxın hər bir sayını çoxsaylı həvəskar və peşəkar ədəblər tərtib edirdilər, Bir çox ərəb məktəblərində bu almanax əsasında dərslər keçirilirdi.

Görkəmli ərəb jurnalisti Doktor Yaqub Sərruf almanaxın fəaliyyətini qiymətləndirərək yazırdı: “Qəzet başqa mühacir nəşrləri arasında özünün gözəl qəsidələri, dərin məzmunlu hekayələri, eləcə də ciddi elmi-tənqidi məqalələri ilə fərqlənirdi” (İmanquliyeva, 2002: 71).

“Kağız üzərində mürəkkəblə yazılan hər şey ədəbiyyat deyil, qəsidə qoşan, yaxud məqalə yazan hərəksə də ədib deyil. Biz o şeyi ədəbiyyat adlandırırıq ki, həyat torpağından, onun işıq və havasından qida alır. Bizim hörmət etdiyimiz ədib hisslərin zərifliyinə, fikrin səlisliyinə diqqət verən, həyatın dəyişikliklərini, kəşməkeşlərini sezə bilən və görən, rəvan, bəlağətli nitqə malik olan ədibdir. Ədəbiyyatımızı durğunluq mərhələsindən və təqlidçilikdən qurtararaq yeni fikir və üsluba körpü salan bu yeni ovqat bu günümüzün ümidi, sabahımızın təməlidir.

Var qüvvəsi ilə dilimizi, ədəbiyyatımızı məzmun və üslub cəhətdən təqlid etmək çərçivəsi ilə məhdudlaşdırmağa çalışan digər ovqat isə bizim qəti əqidəmizə görə, onları içəridən yeyən qurda bənzəyir. Bu qurdu məhv etməsələr, o elə bir vəziyyətə gətirib çıxaracaq ki, yüksəlişin və yeni nəfəsin tərəqqisi olmayacaq.

Bununla yanaşı, yeni ədəbiyyatın yaradılmasına səy göstərməklə biz keçmişin ədəbi ənənəsindən tamamilə üzülüşmək fikrində deyilik. Bu ədəbiyyatı görkəmli ədəblər, mütəfəkkir şairlər şöhrətləndirmişlər ki, onların əsərləri bir çox yazıçı nəsli üçün əbədi ilham mənbəyi olaraq qalacaq. Lakin buna kor-koranə əməl etmək müasir ədəbiyyatın ölümüdür. Onun canlı nəfəsini qoruyub saxlamaqdan ötrü biz müasirliyin ehtiyatlarından istifadə etməli, sabaha baxmağı bacarmalıyıq. Axı ədəbiyyatımızın bu günü dünənindən fərqlidir”. “Qələmlər birliyi”nin təsis olunduğu yığıncaqda Mixail Nüaymənin söylədiyi bu sözlər onun bütün üzvlərinin məqsəd və səylərini aydın və dəqiq ifadə edir.

“Qələmlər birliyi”nin yazıçıları, əsasən, müasir ərəb dilinin, ərəb poeziyasının forma və məzmununun yeniləşməsi, yeni ərəb nəsrinin yaradılması yolları kimi məsələlər maraqlandırır. Onlar ərəb şeir sənətini yeniləşdirməyə, onu müasirliyin ideya və estetik tələblərinə uyğunlaşdırmağa çalışırdılar. Bu səbəbdən onlar şeirlərin ahəngdarlığının artırılmasına və ritmin zənginləşdirilməsinə can atırdılar. Bu problemlər ətrafında mühacir şairlər arasında ciddi mübahisələr gedirdi. Xüsusilə də Cənubi Amerikadan olan ərəb ədəbləri ilə “Qələmlər birliyi”nin üzvləri arasındakı fikir ayrılıqları daha kəskin xarakter daşıyırdı. Doğrudur, Cənubi Amerikada yaşayan mühacir-şairlərin arasında Qərbin ədəbi tərzini mənimsəməyə

cəhd edən islahatçı ədiblər də mövcud idi. Məsələn, Şükri əl-Hukri poetik dili sadələşdirməyə çalışırdı. O, həmçinin ədəbi əsərlərdə ərəb dialektindən istifadə etməyi təklif etsə də, onu dəstəkləyən tapılmadı. Əslində Cənubi Amerikada sığınacaq tapan ərəb şairləri klassik poeziya ustalarının davamçıları idilər.

Əş-Şair əl-Karəvinin fikrinə görə, ədib üçün ən gözəl nümunə Quranın dilidir. O yazırdı: “Məktəblərdə və universitetlərdə Quranı öyrənin ki, ədəbi dilə vərdiş edə bilərsiniz, sizin əsərləriniz bəlağət inciləri ilə oxucuları əfsunlaya bilsin” (Golubkov, 1990: 89).

Şimali Amerikada yaşayan mühacir ədiblər ərəb ədəbi dilinin sadələşdirilməsi, onun sadə xalqın dilinə yaxınlaşdırılmasının tərəfdarı idilər. Onlar ərəb dilini klassiklərin irsindən imtina etməmək şərti ilə arxaizmlərdən təmizləməyə cəhd edirdilər.

“Qələmlər birliyi”nin üzvləri ərəb ədəbiyyatında “şi’ir mansur” - mənsur şeir janrını yaratdılar ki, bu da həm nəsrin, həm də poeziyanın inkişafında bir addım irəliyə doğru hərəkət idi. Bu janrın müəllifi ərəb dünyasında tanınmış yazıçı və publisist Əmin ər-Reyhani idi. Cübran və Nüaymə isə ər-Reyhaninin bu istiqamətdə yolunu davam etdirərək yeni janra bitkinlik əlavə etməklə yanaşı, onun ədəbiyyatda yer tutub möhkəmlənməsini şərtləndirdilər. Onların mənsur şeirləri sadəliyi ilə fərqlənir, ritorika və təmtəraqdan uzaqdır.

Mənsur şeir janrı XX əsrin 10-20-ci illərində çox geniş vüsət almışdı. Bu şeirlərdə bəzən poeziya, bəzən də nəsr üstünlük təşkil edirdi. Azad, çoxçalarlı qafiyyə isə yeni ərəb poeziyasının üzvi xüsusiyyətinə çevrilməklə yanaşı, burada sərbəst şeirin - ver- librin inkişaf etməsinə şərait yaratdı.

Mühacir yazıçılar yeni və orijinal bədii təsvir yollarını yalnız şeir sənətində deyil, nəsrə də kəşf etdilər. Məsələn burasındadır ki, XIX əsr ərəb nəsrində klassik janr üstünlük təşkil edirdi. Roman, povest və hekayələr yalnız XIX əsrin sonlarına doğru meydana çıxmışdır.

“Qələmlər birliyi”nin nümayəndələri özlərinin hekayə, oçerk və povestlərini sadə, xalqa müyəssər olandılda yaradaraq, bununla da ərəb nəsrində hələ Səlim əl-Bustani, Cərci Zeydan, Vəliəddin Yəkun, Mustafa Lütfi əl-Mənfəlutü tərəfindən əsas qoyulmuş yeni istiqaməti davam və inkişaf etdirdilər. Mühacir yazıçıların yaradıcılığında iri əsərlər xırda həcmli əsərlər tərəfindən sıxışdırılırdı. Hekayə və esselər qəzet və jurnallar üçün əlverişli olub, yazıçıları narahat edən problemləri əks etdirməyə və onları düşündürən hadisələrə çevik münasibət bildirməyə imkan verirdi.

Ərəb ədəbiyyatşünasları “Qələmlər birliyi” üzvlərinin şöhrət qazanmasını müxtəlif cür izah edirlər. Bəziləri bunu Qərb ədəbiyyatının təsiri ilə bağlayır, onların uğurunu, ənənəvi vasitələrdən və əruz qaydalarından tam inkar etmələri ilə əlaqələndirirlər. Lakin M. Nüaymənin qeyd etdiyi kimi, “bunlar boş söhbətlər idi. Bizim uğurumuzun təməli həyatı olduğu kimi, bər-bəzəksiz və təhrifsiz təsvir etməyimiz idi. Bizi babalarımızın torpağına olan məhəbbətimiz və işıqlı vətənpərvərlik hissləri ilhamlındırdı” (Dolinina, 2007:10).

Əlbəttə, Qərb ədəbiyyatının “Qələmlər birliyi” üzvlərinin yaradıcılığına müsbət təsirini tamamilə danmaq olmaz. Düzdür, Amerikada yaranmış ədəbiyyata Amerika ədəbiyyatının təsirinin daha aydın təzahürü təbii bir şey kimi qəbul edilə bilərdi. Lakin bu, belə deyil, Amerika mühitinin bu coğrafi məkanda yaranan ədəbiyyata təsiri, əsasən, ərəblərlə Avropa arasında ən ümumi əlaqələr və vasitəçilik səviyyəsində özünü büruzə verirdi.

Ərəb mühacirlərinin əsərlərində daha çox Avropa romantizminin, xüsusilə də ingilis romantik şairlərinin - XIX əsrdə və Birinci Dünya Müharibəsindən sonra Amerika poeziyasına güclü təsir etmiş ingilis məktəbinin nüfuzu daha çox sezilirdi. ABŞ-da romantik ədiblər, başda Emerson (1810-1850) olmaqla transendentalizmə meyli edirdilər. Onlar kapitalizmin qəddarlığını tənqid edir, mənəvi kamilləşməyə, təbiətlə yaxınlaşmağa çağırırdılar.

XX əsrin 30-50-ci illərində ərəb mühacirlərinin yaratdığı bədii ədəbiyyat tədricən öz əhəmiyyətini itirməyə başladı. Yaşlı nəslin bir çox nümayəndələri - Şimali Amerikada - Cübran Xəlil Cübran, Nəşib Əridə, Rəşid Əyyub, Nədra Həddad, Uilyam Kətisflays, İlyas Atallah, Əmin Müşrik, Əmin Katib, Məsud Səməha; Cənubi Amerikada - Fövzi əl-Məaluf Hüsni Girab, Mişel əl-Məaluf, Əbu Fədl-Falid, Yusif əl-Bəini və başqaları həyatdan köçdü. Ədiblərin böyük bir qrupu - Mixail Nüaymə, Corc Sayda, Səlima Saiq, İlyas əl-Məaluf, Nazir Zeytun və başqaları vətənə qayıtdılar.

Mühacirətdə qalan yazıçılar sələflərinin başladığı işləri davam etdirməyə çətinlik çəkirdilər. Belə ki, bir çox mühacir yazıçıların övladları atalarının yolunu davam etdirərək qələmə sarılıb yaradıcılıqla məşğul olmağa başladılar. Doğrudur, yaşlı nəsildən olan bir çox yazıçılar, məsələn, Cübran Xəlil Cübran, Ə. ər-Reyhani, M. Nüaymə, F. Xitti, D. Kəddum, M. Kuaym öz əsərlərini çox vaxt ingilis dilində

yazırdılar. Lakin bu iki nəslin yaradıcılığı bir-birindən ərəb gerçəkliyi və doğma mühitlə bağlılığına görə fərqlənirdi. Yaşlı nəsil öz xalqının adət və ənənələrini, incəsənət və ədəbiyyatını yaxşı bilir, ərəb dünyasının maraqları ilə yaşayırdılar. Yaradıcılığa yenidən başlayan gənc nəslin nümayəndələri haqqında isə bunları demək mümkün deyil.

Nəticə

Gənc ərəb mühacir yazıçıların fəaliyyəti haqqında məlumat verə biləcək heç bir mənbəyə rast gəlinmir. Hazırda Şimali Amerikada yaşayan ərəb yazıçıları haqqında bizə heç nə məlum deyil. Doğrudur, Cənubi Amerikada yaşayan yazıçı-ədəblərə Yusif əl-Bainin "Livanlılar Braziliya ədəbiyyatında" məqaləsi ("Məvalid əl-lubnəniyyun fı-l-ədəb əl-Brazili") həsr edilib. Müəllif məqaləsində Latın Amerikasının məşhur şairi Cəmil Mənsur Həddadın adını çəkir (194, 1, №7, 1949). C.M.Həddad özünün "Qara dualar" ("Salavat Səuda") divanı ilə tanınmışdır. Bu kitab Braziliya Elmlər Akademiyasının birinci mükafatına layiq görülmüşdü. "Qara dualar"da toplanmış şeirlərində Həddad öz lirik qəhrəmanını çıxılmaz vəziyyətlərdə təsvir edir. Müəllif Livan xalqının əzablarının səbəbini əksər hallarda köhnə ənənə və qalıqlarla bağlayır. Yusif əl-Baini öz məqaləsində başqa ərəb yazıçıları da xatırlayır. Bunlar Amil Fərhad, Daun Nəsr, Amal Karlos, Sesil Qənimə, Difti Cabbar, C. Ət-Şidyaq- dır. Onların bir çox əsərləri fransız, ingilis, ispan, portuqal dillərinə tərcümə edilmişdi. Bu ədəblərin yaradıcılığının əsas mövzusu yoxsulların çətin həyatı, acı ehtiyac, işsizlik idi. Adı çəkilən yazıçılardan savayı, Nəim Əbu Səmrə və tənqidçi Mario Nəimə də həmin dövrdə tanınmışdılar.

"Ərəb divanı" (əl-Divan əl-Ərəbi), "Ölümün gözəlliyi" ("Camal əl-Naut") kimi məşhur əsərlərin müəllifi olan Corc Solomonun Amerikada yaranmış ərəb ictimai fikrinin inkişafında böyük xidmətləri var. O, tez-tez həmvətənləri qarşısında çıxışlar edir, öz natiqliyi ilə aktiv ictimai fəaliyyət göstərirdi.

Ədəblərin Amerikada ədəbi fəaliyyətini səciyyələndirərkən, tənqidçi İsa Ən-Nəuri yazır: "Ərəb ədəbiyyatı tarixində məlum olan bir çox sıçrayışlar arasında mühacir məktəbi həm forma, həm də məzmun baxımından elə bir irəliləyiş təşkil edir ki, bütün qalanlar onun yanında sönük görünür".

Tam əsasla belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, mühacir yazıçılar yeni ərəb ədəbiyyatının yaradılmasında böyük xidmətlər göstərmişlər. Ənənəvi bədii təsvir üsulunu və fəndlərini tənqid edərək onları keçmişin klassik irsindən yaradıcı şəkildə, müasirliyin tələblərinə müvafiq istifadə etməyi, yeni ədəbi janr və formalara həyat verməyi bacarmışlar.

Ədəbiyyat

1. Braginsky, I. (2009). To the results of the discussion on the formation of realism v literature of Vostok. Sat. "Problems of the formation of realism in the literature of the East", 290 p.
2. Gibb, H. (2005). Arabic literature. 390 p.
3. Dolinina, A. (2001). Gogol in Arabic literature. Sat. "Gogol. Articles and materials", 280 p.
4. Al-Kayali, M. (2011). About modern Arabic literature. - Sat. "Modern Arabic literature". 310 p.
5. Konrad, N. (2006). The problem of realism and literature of the East. Sat. "Problems of the formation of realism in the literature of the East". 340 p.
6. Dolinina, A. (2003). From the prehistory of realism in new Arabic literature. Sat. "Problems of the formation of realism in the literature of the East". 1964.
7. Krachkovsky, I. (2009). Autobiography of Mikhail Nuaim. Selected compositions, 280 p.
8. İmanquliyeva, A. (2002). "Qələmlər birliyi" və Mixail Nüaymə. Bakı, Elm, 180 s.
9. Golubkov, V. (1990). The mastery of A.Chekhov. 190 p.
10. Dolinina, A. (2007). Essays on the history of Arabic literature of the new time. Egypt and Syria. Publicistics. 290 p.

Göndərildi: 08.05.2022

Qəbul edildi: 18.07.2022